

TIJDSCHRIFT

VAN HET

KONINKLIJK NEDERLANDSCH GENOOTSCHAP

VOOR

MUNT- EN PENNINGKUNDE

ONDER DE ZINSPREUK

„Concordia res parvae crescunt“

TE

AMSTERDAM

13^e Jaargang

AMSTERDAM

JOHANNES MÜLLER

1905

De Munt in de Volkstaal

DOOR

J. E. TER GOUW.

IV.

*(Platbek, Zwaantje, Stooter, Ridder, Paardje,
Vaantje, Klimmer, Vijfstatenstuivers).*

Dezelfde „GEERTRUYT de Minne-moer”, die wij in het eerste hoofdstuk hebben hooren vertellen van den blauwen elfpenning, is nog lang niet uitgepraat over de goedheid, waarmee zij in haar ouden dienst altijd behandeld was.

Zij vertelt aan FREDERYK, welk een best leven zij altijd als min bij zijn ouders gehad heeft, hoe zij altijd lekkers en geschenken kreeg voor haar en haar kinderen met Kermis, met Sint-Niklaas, met Kersttijd, met Driekoningen, met Nieuwjaar en met Vastelavond. Bijv.

*Asset Sinter-Klaes was, so setten mijn seun tot
jouwent de schoen,
Wat pleger jou moer GRIET JANS daar en hielle
hoop goet in te doen,*

*Wat stacker een gelt in d'Appelen? een plat-
beck, een stooter, een rijer,
Een klimmer, vijf staate stuyvers, dat stack
hij in zijn spaerpot as en vrijer.*

(G. A. BREDERO'S
Moortje, 1615).

Wat het oude praatgrage bestje nu meer vertelt van „witte-broots sop”, van „een moyen Duevekater”, van haar „peper-huysjes met suycker-erreten” kan ons niet schelen; alleen vestigen wij de aandacht op de appelen, en wel op die vruchten zelve en op 't geen er in zat. De appelen waren eensdeels van een klein soort en werden, onder de pepernoten en mopjes gemengd, als „strooiappeltjes” door den schoorsteen gestrooid; andersdeels waren het groote roodwangige „bellefleuren”, die nu nog, na drie eeuwen, voor een kind een even heerlijk geschenk zijn als in den tijd van GEERTRUID'S ARENT. Maar wat de waarde er van nog buitengewoon verhoogde, was het geld, voor den spaarpot bestemd, dat men in de appelen gestoken had.

Er worden hier vijf soorten van munten uit BREDERO'S tijd genoemd, t. w.: de platbek, de stooter, de rijder, de klimmer en het stuk van vijf staten-stuivers. Voor de eerste, den *platbek*, staan wij al dadelijk „met den mond vol tanden”.

Niemand heeft er tot dusver een verklaring van geweten, geen enkel woordenboek kent het woord. In hetzelfde tooneelstuk komt het nog eenmaal voor, en verder nergens.

Als de oude LAMBERT naar zijn „bogaart”, even buiten de stad, gaat wandelen, filozofeert hij over de verkwisting zijner tijdgenooten, die

*vuer wat Tulpen,
Vuer Keijzers kroonen, vuer Hoorentjes en
vuer Schulpen*

*Vuel gelts
uitgeven*

*Ick sel (zegt hij) vuer gien Kistient (gesteente)
Gien hongdert ponckt besteen. En 'k machse so
wel draghen,
As yemant van de best, en wie sou ick het vraghen?
Ick heb een plat-beck en een moye gouwe hoep,
Al om de minste kosten, of ick 't niet luyt en
roep (= onder ons gezeid).*

Een „hoep” beteekent een ring, 't is de stam van 't woord „hoepel”.

Nog komt „platbek” als bijnaam of toenaam voor: eerstens in *den Spaanschen Brabander* van denzelfden dichter (A°. 1617),

*Ick heb hem geloos-panct, en ge-eygen-panct en
uytte wonnen met recht,
So doe ick zijn voochde ooc, GERRET JANSZ.
PLAT-BEC en SYMĒ SLECHT.*

Tachtig jaar later treffen wij denzelfden bijnaam nog aan:

*En EEVERT PLATBEK, hierbuiten in de halve maan,
Heeft die niet noch korteling t' Amsterveen an de
kaek estaen?*

(T. ASSELIJN, *Fan Klaasz.* 1684).

Men vindt in het *Woordenboek* van J. H. VAN DALE *platbek* als eene soort van musch genoemd, maar dit moet zijn *platsnavel*: de *platsnavels* bewonen alleen het eiland Jamaica, en kunnen dus hier buiten aanmerking blijven.

Platbekken zijn eigenlijk *eenden*.

Toen er in 1635 veel Fransche soldaten in Muiden ingekwartierd waren, hadden de boeren in den omtrek veel te lijden van hunne diefstallen: vooral eenden, ganzen en zwanen stalen zij. HOOFT schreef in dien tijd (23 Dec. 1635) aan VAN BAERLE:

„De boereneinden boxen zij, bij halve en heele douzijnen teffens. Een van die kabouters deedt deez' daagen zijn' triomflijke intree, t' onze Roome oft ten minsten petit Paris (Muiden): met zulke *platbekken*, tot elf in getal, die (gelijk het de tits onder dat volk is, ongenastelt te loopen) met gerekte halzen, onder, booven, achter, voor, ter broek uit quaakten”.

Ik geloof, dat wij juist in deze richting den platbek hebben te zoeken. Vooraf nog eene opmerking: in voorgaande eeuwen was het met de kennis der natuurlijke historie bij het volk poover gesteld; „schoolplaten” met dieren bestonden er nog niet en zoologische tuinen evenmin. Moge thans de Amsterdamsche jongen, die alle vogels een „mossie” of een „vinkie” noemt, eene zeldzaamheid zijn, onze betovergrootvaders gaven daarentegen aan alle meer of min uitheemsche vogels slechts die namen, welke hun bekend waren. Zoo was het getal kleine munten, waarop een *arend* voorkwam, legio, maar die munten werden nooit naar den arend benoemd, doch 'steeds naar inlandsche vogels. Bij het volk waren dus alleen bekend: *Akensche buyssen* (de buizerd is een vogel van het geslacht der haviken), *Reentsche* (naar de stad Renen) en *Deventer ganssen*, *Hollandsche* en *Cleefsche meeuwen* en *Groningsche jagers* (jager is een

soort van meeuw, ook strontjager 1) genoemd), terwijl al die munten een *arend* voorstelden. Om dezelfde reden heeft men hoogstwaarschijnlijk den *zwaan* voor eene *eend* aangezien, en moeten wij dus door „platbek” eene munt verstaan met de afbeelding van een *zwaan*. En zulk eene was in de 15^e en 16^e eeuw in ons land algemeen bekend, namelijk de *Kleefsche stuiver*, die herhaaldelijk voorkomt als: „die Cleefsche penn. geheyten de Swane”, „Cleefsche stuver mitten Zwan”, „Cleefschē penninck Zwaen”, „Cleffsche stuūs mytten Swaen”, „Swenken”, enz. Onder die namen was hij door geheel ons land bekend; ook bestonden er halven van als: „halfswaentgens”. Zulk een zwanenstuiver is in bezit van den heer PAUL JOSEPH te Frankfort a. M., die mij welwillend daarvan de volgende beschrijving gaf: op de voorzijde een groote zwaan, die het wapenschild van Kleef-Mark vasthoudt, met het omschrift:

✱ JOHS'. DUX. CLIVENS. Z. CO. MARH' ;

Keerzijde: een kruis met in de hoeken W - E - S - A (Wezel) en daaromheen: AN. D. N. M.CCCLXXXV, in gothische letters.

Iets anders ziet de zwanenstuiver er uit, dien ik in Augustus 1904 in handen kreeg en welke in 't bezit is van Mej. M. G. A. DE MAN te Middelburg. Op de keerzijde toch vertoont dat ex. in de hoeken van het kruis de letters CLIV (Kleef) en het omschrift: MON - NOVA - CLIV - ENS in goth. letters. De voorzijde is gelijk aan den vorigen.

En vanwaar die zwaan? Hij is eene toespeling

1) Stront = strand. Zie *Noord en Zuid*, 1904, blz 530.

op de stamsage van het Kleefsche huis: men denke maar aan LOHENGRIN en ELIUS.

Ziedaar dus met groote waarschijnlijkheid den *platbek* ontpopt als *Kleefschen zwanenstuiver*. Nog lang na de 16e eeuw waren Kleefsche stuivers in ons land in omloop en — verboden. Wij hebben nog een spreekwoord, dat ons daaraan herinnert: „Het geluk wil mij niet verlaten, zei LOURENS, en hij vond een *Kleefschen stuiver*”, dus een, die niet veel waard was. (HARREBOMÉE II 318)

Het woord *stooter* kent ieder nog als vertegenwoordigende de waarde van 12½ cent.

Bij eenig nadenken doen zich twee vragen bij ons voor: 1°. Is de stooter ooit eene werkelijke munt geweest; zoo ja, welke is zijne herkomst? en 2°. Wat beteekent het woord?

Op de eerste vraag kunnen wij zonder eenig voorbehoud antwoorden: „ja, en van Engelsche afkomst”.

In 1469 had er te Brugge eene conferentie plaats tusschen de afgevaardigden van koning EDUARD IV en die van zijn zwager KAREL DEN STOUTEN met het doel de verhouding te bepalen van de Engelsche tot de Nederlandsche muntspeciën: onder meer werd daarbij bepaald, dat de *stooter of Engelsche groot* zou gelijk zijn aan vier *Vlaamsche grooten* (zie A. DEWITTE, *Hist. monét. de Brabant* II pag. 40).

In 1478 wordt voor het eerst gesproken van „die stoters olde ende nyeuwe II st. XVIIJ myten”; in 1482 van „olde HENRICUS stoters ende EDUARDUS IIJ st.” (v. D. CHIJS, *Gelderland*); als ook „de stooters

HENRICUS ende EDEWAERDUS 6 grooten" in 1488 (v. D. CHIJS *Holland*)

Verder vinden wij in Brabantsche valuatiën van 1485 en 1486 genoemd: „die HENRICUS stooters $5\frac{1}{2}$ grooten, die EDUWERDUS stooters 5 grooten. In een plakkaat van Keizer KAREL V van 1539 leest men: „de grooten van Ingelandt, die men hiet stooters, voir vijff grooten ende een halve" (v. D. CHIJS, *Friesland en Groningen*) en in een dergelijk plakkaat van 1548: „die oude Ingelsche stooters voir twee schellingen (= stuivers) en 3 penningen. Ende aengaende die nyeuwe Ingelsche stooters mitten platten aensichte" oorspronkelijk $3\frac{1}{2}$ grooten, maar zoo verslechterd, dat zij nu maar waard zijn \pm 1 blank en 2 myten (dat is $6\frac{1}{3}$ duit in plaats van 20 duiten) „ende des nyet tegenstaende men ontfanght die dagelicx voor vijff grooten vlemscher munte, hebben nu maar loop voor 10 penningen." Inderdaad lezen wij bij H. A. GRUEBER, *Handbook of the coins of Great Britain and Ireland. London* 1899, dat HENDRIK VIII in 1544 het zilvergeld verlaagde tot 500 duizendsten en daarna tot $333\frac{1}{3}$ duizendsten (blz. XXXIII). Deze toestand duurde tot 1551 onder EDUARD VI.

In Groningen, 1488, hadden „Engelsche stoters" koers voor „itlick stuck XII placken" en „halve Engelsche stoters ellic stuc VIII placken".

In het Groninger archief vindt men eindelijk een stuk uit de 16^e eeuw (Zie v. D. CHIJS, *Friesland en Groningen*), waarin gezegd wordt:

„Een schilling engels drie stoeters. Een schilling sterling acht stoeters"; en in een ander stuk uit

denzelfden tijd: „1 stoter sterling = IIII pen̄inge, III st. brab.

1 schillinck sterling = III stoter, IX st. brab,” hetgeen zeggen wil, dat de Engelsche shilling toen ter tijd waardig was 9 Brab. stuivers en verdeeld in drie stooters, elk a 3 stuivers. De volledige indeeling van het Engelsche geld was toen aldus: „1 punt sterling is 18 schillingē sterlinx, 1 schillinck sterling is 3 stoter, 1 stoter sterling is 4 pen̄inge.

Ergo maket een schillinck twalff penningen”. Uit deze opgaaf ziet men ook, dat VAN DER CHIJS faalt, als hij op blz. 210 (*Friesland en Groningen*) in een noot beweert, dat stooters *halve* shillings zijn: het zijn *derde* shillings.

Uit al het vorenstaande blijkt m. i. ten duidelijkste: 1° dat de *stooter* is een Engelsche munt, zijnde $\frac{1}{3}$ *shilling*, ook genoemd *Engelsche groot*; 2° dat hij dagteekent uit de regeering van HENDRIK VI (1422—61) en EDUARD IV (1461—83) 1), 3° dat er sprake is van *oude* en *nieuwe*, onder welke laatste men die van HENDRIK VIII (1509-47) en EDUARD VI (1547—53) moet verstaan, 4° dat er een soort was, die men *nieuwe stooters met het platte aangezicht* (d. i. en face) noemde, en die van een slecht gehalte was, en dat deze behoorde tot de stooters van HENDRIK VIII; 5° dat de waarde in Nederlandsch geld op verschillende tijden nog al uiteenliep, maar dat in de 16^e eeuw de gewone waarde was vijf groot of $2\frac{1}{2}$ stuiver.

1) Men vindt echter reeds *groats* uit den tijd van EDUARD I (1272-1307) met het hoofd en face en het kruis met 12 bollen; zeker echter van EDUARD III (1327—77) RICHARD II (1377—99), HENDRIK IV (1399—1416) en HENDRIK V (1413—22); maar 't is onzeker, of deze grooten in ons land als stooters bekend waren.

Ook te Keulen werd eene munt vervaardigd van nagenoeg gelijke waarde, die men noemde in 1486: „Koels stoter tot 6½ groet”, in 1490: „Coelschen stoter mitte drie cronen”, in 1491: „Coelschen stooter tot III stuvers”, in 1492: „Coelschen stoter tot III½ stuivers”, alles te Utrecht, terwijl men in Groningen zei in 1488: „Item Colsche stoters itlick stuck XII placcken” en „halve Colsche stoters ellic stuc VIII placken”.

In het straks genoemde werk van GRUEBER vindt men den stooter van HENDRIK VI, onder den naam van *groat* op pl. XI n°. 334, aldus: voorz. het gekroonde aanzierende koningshoofd met de titels tot randschrift; keerz. een kruis, gecantonneerd met drie bollen, d. i. in elken kruishoek drie, en tot omschrift: POSUI: DEUM: ADIUTOREM: MEUM. = „ik heb den Heer tot mijn Helper gesteld” en het binnenomschrift CIVITAS LONDON. Ook de n°. 341 en 345 zijn nagenoeg aan dezen gelijk. Op pl. XII n° 359 en 366 zien wij de grooten van EDUARD IV en V, ook gelijk aan de vorige, behalve in de titels; verder pl. XIII n°. 369 die van RICHARD III en 378 die van HENDRIK VII, alle met hetzelfde aanzierende hoofd en POSVI enz., maar dan komt met 389 een ander type van HENDRIK VII: het gekroonde hoofd naar de rechterhand ziende dus *en profiel* en op de kz. het groote Engelsche wapen (Frankrijk-Engeland gekwartileerd) liggende op een kruis; tot omschrift POSVI enz.

Hetzelfde type gebruikte ook HENDRIK VIII (n° 397, 409. 410 op pl. XIV) tot 1543. Maar in 1544 nam

hij weder aan: het „platte aangezicht” of den koningskop en face voor zijne grooten, die slechts een derde der wettelijke waarde hadden (n°. 428 en 436). Met EDUARD VI komt het hoofd *en profil* weer in gebruik (n°. 444) en dit blijft zoo onder MARIA en ELIZABETH. Volgens de afbeeldingen in GRUEBER'S werk, die naar de echte stukken in het Britsch Museum gefotografeerd zijn, zien „die nyeuwe Ingelsche Stooters mitten platten aensichte” van HENDRIK VIII er dan ook recht lomp uit; men kan het ze aanzien, dat ze voor een „koopje” gemaakt zijn.

De 2^e vraag betreft den naamsoorsprong. KILIAAN geeft ons hierin geen licht; hij zegt: *Stooter. Tetrobolus, nummus argenteus duobus stuferis et medio aestimatus*, d. i. vier obolen (of halve denariën) zilveren munt, geschat op twee en een halven stuiver. De eerste, die, voor zoover mij bekend, eene afleiding van het woord geeft, is LAMBERT TEN KATE in zijne *Aenleiding tot de kennisse van het verhevene Deel der Nederd. Sprake* 1723. Hij zegt: „Stooter is springhengst, equus admissarius, en vermits men van ouds doorgaends beesten op het geld stempelde, zo vermoede ik dat ons geldstuk *stooter* voormaels met eenen hengst bestempelt zal geweest zijn”.

Deze meening te wederleggen zal wel even onnoodig zijn, als de volgende te weerspreken.

FRANS VAN MIERIS in zijne *Bisschoppelijke Utrechtsche munten*, 1726, en na hem BRENDEL à BRANDIS in 1786 leiden den naam af van den Griekschen *Stater*, alleen maar op den klank af.

J. F. WILLEMS, *Belgisch Museum*, 1837, zegt: „het *stooterken* van *instooten*”, en VAN DER CHIJS haalt aan: „sommigen zeggen van *stuiter*, hard geld”, maar hij zelf betwijfelt het.

Als wij voor waar mogen aannemen, dat de munt uit Engeland tot ons gekomen is en haren naam heeft medegebracht, dan is alle zoeken op Nederlandschen taalbodem ijdel.

Evenals de bovengenoemde Keulsche werden alle munten, die de waarde van $2\frac{1}{2}$ stuiver hadden, door het volk *stooter* genoemd, zoodat men in die muntsoort eene groote verscheidenheid had.

Toen LEYCESTER in 1586 den „nieuwen Nederlandschen Reael” a 2 gl. 10 st. verordende, behoorden daartoe ook de onderdeelen, als „*die twintichste deel des Reaels* doen ijz ($2\frac{1}{2}$) stu”. Maar in 1606 (*Placcaet der St. Gen.*) heette het reeds: „het Twintichste deel van den silveren Nederlandschen Reael *ghenaempt Stoters* ij st. viij pen.” Deze *stooters* zijn het langst als *Leycesterstooters* bekend geweest en bestaan van de jaren 1586—95; op de eene zijde zag men het gelauwerde borstbeeld van den landvoogd, op de andere zijde een bundel van zeven pijlen in een versierden rand of cartouche. Zij werden in 1621 ook genoemd: „de *Stooters* met de pijlkens”, omdat er nog andere waren van de stad Kampen van 1596 en 97. Deze voerden aan de eene zijde het Spaansche wapen met het omschrift: MONETA · NO · CIVITAT · CAMPEN, en aan de keerzijde een kruis met DOMINUS NOSTER ADIUTOR. (Afgeb. VERKADE Pl. 166 n^o2 en 3 naar de ordonantiën van 1633).

De LEYCESTER-stooters bestaan nog in grooten getale, die van Kampen zijn in natura bijna geheel verdwenen. Eindelijk bestaat er nog een stooter, door de drie steden Deventer, Kampen en Zwol in 1577 geslagen en afgebeeld VERKADE pl. 146 n°. 4, terwijl de Nijmeegsche *stuiver* van 1578, 81, 82, 83 door genoemden kenner ook, maar onder veel voorbehoud, stooter betiteld wordt. De volgende munten werden bovendien nog als stooters beschouwd: de twintigste FILIPSDAALDER, de zestiende statendaalder, de halve Spaansche reaal (ook met den pijlbundel), het vierde deel van den Engelschen shilling van ELIZABETH en de halve reaal van den aartshertog ALBERTUS, a° 1607. Het is dus niet mogelijk met juistheid uit te maken, welke dezer munten door BREDERO bedoeld werd in de aangehaalde verzen.

Toen in 1565 een groote duurte in de granen bestond, was de prijs van een roggebrood een *stooter*, als blijkt uit *Een Spel van Sinnen, beroerende het Cooren*, gemaakt door LAURIS JANSZ, den 4^{den} November 1565

Daarin zegt een huisman: *En daechs behoeff ick wel twee roggebroon, Elcx van een stoter, sal ickse gerijven*, n.l. zijne zeven kinderen.

Twee en een halve stuiver voor één ei is een zeer hooge prijs, maar 't was ook een tijd van hongersnood te Middelburg, toen men schreef:

Een eye cocht men voor een stotere.

(*De Legende van den Geusen Troubele over Zeelant*, 1572—73).

Gewoonlijk waren de eieren veel goedkooper:

„*Twyntich ayeren om een stuyver*” heet het in BREDERO's *Moortje*, n.l. in het jaar 1535.

„*En vier eyers even om een stuyver aen gelt*” in een klucht van \pm 1608.

„*Een hallif pontje speck kost nu wel eenen stooter*” zei men in 1641 (GODEWIJK's *Wittebroodskinderen*. 1)

Daar staat tegenover, dat Prins MAURITS ten jare 1600 in Vlaanderen eene geheele koe voor een *stooter* kon koopen, omdat het vleesch aldaar zoo goedkoop was. 't Is te lezen in de *Oude Tijd* 1871, bl 255.

De prijs van een staanplaats in COSTER's Academie, de voorloopster van den Amsterdamschen Schouwburg, was een *stooter*:

Kijker: Hey, ghij rederijker, 't kost mij oock een stooter aen ghelt,

En ick stae hier soo bijster verdruckt, dat ick niet en kan sien.

(S. COSTER. *Tijsken van der Schilden*.
Voorreden 1613).

Om zich even te laten scheren, is een *stooter* nóg al veel geld, nochtans:

Maer men swager noghtangx, die lietem lestens mee eens afstropen,

Die besteden wel een stooter, in daer was niet half soo veul van,

zei LAMMERT MEESE, de melkboer, die voor „ien stuver” was klaar gekomen.

(A. V. STEYNS, *Lammert Meese* 1661).

1) Deze en alle dergelijke aanhalingen hebben geen belang, omdat de naam der besproken munt daarin voorkomt, maar omdat zij de prijzen der levensmiddelen op verschillende tijden doen kennen.

Wedden kan men om alles, wat men wil, waarom dan niet om een stooter?

*Hoe bril sel onse CLAES staen kijken op all't etel!
'k Wouw om en stooter dat ick't hum kon late wete.*

(HUYGENS, *Trijntje Cornelis*, 1653)

Ontboezeming van een jong meisje:

Mijn walght de rekeljaght (d. i. het gekrielt van vrijers aan mijn deur) *Ot, seg ick, kip jer een 'M Stoepe met waterpot 1) ick loof je selt alleen Een stoter hebben, kijnt, daer meughje vrij op bouwen.* (J. v. SWOL, *Margrietje* 1630).

Een vrouw komt in een winkel om een kraan te koopen voor het biervat en zegt: *ik zoek een Middelslag, ik hou niet van die Grooters.*

Waarop de koopman antwoordt:

Die is goed, op mijn woord, die heb je voor vier stoters.
(*Gewaande Wewenaar*, laatst der 17^e eeuw).

Eene dame, die beweerde, dat zij alles op het zuinigst aanlegde, zei tot haar man:

Hartje, de potjebeulingsgord geld nou een stoter het kop, weet jij die ook ergens beterkoop?

(ASSELIJN, *de Spilpenning* 1693).

Uit de volgende plaats blijkt, dat in 't midden der 17^e eeuw de stooter nog als geldstuk in omloop was. TRIJN zegt tot haar dronken man:

Jey speelt mooi weer, en ick moet van de goeluy leven,

waarop KEES antwoordt:

Waervoor heb ick jou lest een oort en vijf stoters egeven? 2)

1) Deze regel is zeker verminkt. De bedoeling is: „als er een op mijn stoep komt, dan giet je den w.p. maar over hem uit”. Dit verdedigingsmiddel was trouwens in de 17e eeuw zeer gewoon.

2) Een oort is een vierde van een rijksdaalder, dus te zamen gaf hij 25 stuivers.

(JOOST VAN BREEN, *Klucht van 't Kalf* 1656).

Ons muntstuk prijkt ook nog in enkele spreekwoorden: het eerste, vermeld door HARREBOMÉE, „*hij is zoo effen (= afgesleten) als een stooter*”, bewijst ons de oudheid der stukken, zoodat er in latere jaren slechts afgesleten exemplaren in omloop waren. Een paar andere, ook aldaar te vinden, herinneren aan de „stooterskraam” op de kermis: „*hij heeft moed als een stooterspaardje*” en „*hij kraait als een haan van een stooter*”.

Een vierde vindt men bij JEROENSE, 1709: „*Gij ziet aan 't stuivertje, hoe 't stootertje gemunt is*”, hetgeen beteekent: kinderen openbaren reeds in hunne vroege jeugd, wat op lateren leeftijd hun karakter zal zijn. (Bij J. echter in anderen zin gebruikt). Het stuivertje, dat hier bedoeld wordt, is de „nieuwe Stuyver” van 1595, die, evenals de straks beschreven LEYCESTERSTOOTER, op de eene zijde den bundel van 7 pijlen vertoont. De „pijl- of bezemstuivertjes”, die het eerst in 1614 verschenen, prijkten wel met den pijlbundel, maar waren geen onderdeelen van den stooter, noch geleken er eenigszins op; zoodat het duidelijk is, dat het aangehaalde spreekwoord reeds van vóór 1600 dagteekent.

En eindelijk nog een zeventiende-eeuwsch spreekwoord:

Als men noch sulcken pekelsleijs voor een stoter koopt, heeft m'er geen duurt aan.

(*Uyterse Juffers*, Kluchtspel z. j.) (1674—1679).

De derde munt, die in een appel stak, was de *Rijer*. De *rijder* is genoeg bekend en men denkt daarbij

het eerst aan den geranden *gouden rijder* van 14 gulden. Nu, deze bestond in BREDERO's tijd in 't geheel niet, maar wel andere gouden; in de eerste plaats de *gouden Rijder* tot 40 grooten, reeds vermeld in een stuk van Albrecht, graaf van Holland, in 't jaar 1400 (Zie v. D. CHIJS, *Holland*, bl. 249); vervolgens de *Bourgondische Rijder* van FILIPS DEN GOEDEN, het eerst geslagen in 1434 voor Brabant, Holland, Vlaanderen, enz., waardig naar den tegenwoordigen koers een dukaat of *f* 5.75; ten 3° de *Geldersche Rijder* van Hertog AARNOUD (1423-72) waardig *f* 4.70; ten 4° die van Hertog KAREL VAN GELDER, het eerst geslagen in 1516, waarde: *f* 3.—; ten 5° de *Geldersche en Friesche Rijders* van 1582—86, waarde: *f* 4.80 en ten 6° de *grootte Nederlandsche Rijder* van 1606, thans waard: *f* 14.70.

Geen dezer zes kan door BREDERO bedoeld zijn; immers, de mensch van toen dacht niet veel anders dan de mensch van heden, als het op geven aankomt, en wanneer iemand heden ten dage de kinderen van de werkvrouw of de baker met Sint-Niklaas eens trakteen wil, dan zal hij dat niet door middel van *goudgeld* doen, maar zeer verstandig en pedagogisch de kinderen met iets bescheideners tevreden stellen, ook al veroorloven zijne middelen hem het tegendeel; en in 1600 dacht men er evenzoo over als in 1900. De geringste van bovenstaande rijders, die van *f* 3.— naar onze berekening, moet nog buiten beschouwing blijven, daar men vóór driehonderd jaren met 3 gld. heel wat meer kon doen dan thans. Wij moeten naar een *zilveren* munt omzien, eene van bescheiden waarde, en dan kunnen wij

volkomen meegaan met OUDEMANS, die onder *rijder* wil verstaan een *peerdeke* of *paardje*. Volgens KILIAAN is een *peerdeken* of *peerdken*: *anderhalven stuyver* of *twee blancken*, *numus sic dictus ab effigie equitis*, munt, zoo genoemd naar het beeld van een ridder te paard.

Werkelijk was het *peerdeke* als halve of derde snaphaanschelling eene algemeen bekende munt in de 16^e eeuw. Het oudste is dat van KAREL VAN GELDER als onderdeel van den bovenbeschreven snaphaan. Behalve dit vindt men ook kleine munten met een ridder gestempeld van Nijmegen, Zutfen, Roermond, Rekheim, Stevensweerd, 's-Heerenberg en andere plaatsen, sommige tot drie stuivers, andere van zulk slecht gehalte, dat ze maar anderhalven stuiver of minder golden.

Zoo liet de stad Zutfen in 1582 door haren muntmeester HENRICK WIJTGENS „muntenn eenenn penninck, eenn *pertgenn* geheitenn, dye loep hebbenn ind geldenn sall ij st(uivers)”.

In een ander stuk van hetzelfde jaar wordt gesproken van „den anderhalven st. penninck, het *peertgen* geheitenn”.

In den aanvang der 17^e eeuw was het reeds algemeen bekend als een kleine munt, bijv. in de *Kluchten* van G. HZ. VAN BREUGHEL 1610 a 1612:

*Ick meende een paertgen te drincken saen,
Juyst werdet een vaen.*

(Een *vaen* wordt eenige regels lager besproken).

En verder: *Daer isser een* (n.l. een spel kaarten),
speelt ten eersten om een croone ;

Dan hola ! den loone schrijf ick op een haertgen,

Vrienden, siet, daer staet effen een paertgen.

Na het spel komt de afrekening:

Fuyst allegaer vier Carolusguldens even. —

Daer is vier en dry, wilt dry stuyvers weder geven. —

Dats voor de caerte, die was niet gheschreven.

Hieruit blijkt zonneklaar, dat een paardje = drie stuivers is.

BREDERO vermeldt het ook:

*Ga ick in een smalherberghe om een Trijn,
ick drinck maar ien paartje.*

(*Griane*, 1612).

Nog in het midden der 17^e eeuw was dit muntje niet vergeten, zooals blijkt uit de volgende plaatsen:

In H. V. MUYRS, *Klucht van FRANS JOPPEN* en GERRITGE DE LICHT, *Gornichem 1644*, zegt de ketelboeter:

*Maer nu moet ick de hant aenslaen om t' arbeyden,
Doch als ick een paertge gewonnen heb, wil icker
uytscheyden;*

en verder in hetzelfde stuk:

*Hou daer ick brenger u een paertgen, doet mij eens
bescheyt,*

d. i. een kan bier ter waarde van een paardje.

Evenzoo in *FILIBERT of Oud Mal*, door J. VAN PAFFENRODE in 1657 gedicht, lezen wij, dat WEERHAEN, de knecht, oprekent, wat hij al verschoten heeft voor een rijtuig:

*Nog heb ik den jongen BIJTEBIER een paertje vereert,
die twe banken bij een hing, om gemakkelijk te sitten.
Noch een halve schelling gegeven aen teer, daer de
wage mee is gesmeert.*

BIJTEBIER is hier een eigennaam, die meermalen voorkomt.

Herhaalde malen komt *een paardje* voor in de beteekenis van een kannetje bier.

Aldus in W. D. HOOFT's *Jan Saly*, Amst. 1622:
Voor mijn 'k wouc mee al bij de vochtlepel was,
'k Sou wel raet weten om een kan van een paertje te
uyten.

En in 't zelfde stuk:

In omdat ick vrij int praten sou wesen heb ic met
in paertge de borst gaen salve,
Oock dat de stanck van 't bier uyt mijn keel niet
en ruykt
Heb ick om de lieflyckheit ien deel kruytnageltges
ebruyckt.

Alsmede:

(JAN SALY is des nachts alleen op straat en wel een beetje bang.)

Nou ick wel tedeghen toekijck is het de Ratelwacht,
Ick mach datelijck nae haer toe gaen streven,
En vragen ofse mijn thuis willen brenghen, ick
selder een paertje geve.

Genavont manne. —

Genavont Heerschop. —

Souje mit me willen gaen,

In brenghe mijn thuis? een paertie selder vast staen.—

Graech heerschop, seght maer slechts, waer je meucht
woonen.

Verder in IZAAK DE VOS, *Iemant en Niemand*, Amst. 1645:

Terwijl verhief 'er sulcken aerdigen krackeeltjen
Tussen een waert en een kittebreur, die seyde: veugel,
je hebtme een paertje te veel 'eschreven, veugel,
ick kenje geest. —

*Daer moet de droes mee speulen, sey de biertapper ...
Wat dunckje, dat al de pintjes en paertjes op jou
siel lagen, souwense die niet wel onderdrucken? —*

In *De Koeck-Vreijer*, Amst. 1659 ontmoet THijs een heer, die te veel wijn gedronken heeft en zegt:
*Sacht, ick aen een zij wat, Sinjeur hebje dat van een
paertje; het kan zijn, maer ick gelooft niet.*

In *De Mof* door ISAAC DE VOS, Amst. 1660:
*Wat selse doen? — Maer sel me een mingele
bier geen halen. — E BRECHJE, e BRECHJE — Wat
sel ick doen? — Loop bij je vaertje. — Wat beliefje
te hebben? — Hou weer, deer is de kan en haelme
ien paertje bier hier bij en segh, dat se je geven
dat moy vars is.*

In FOCQUENBROCH's *De Min in 't Lazarushuis*
(vóór 1666): *Waar wild gij henen stappen?
Of wilt gij in de kroeg een paertje laten tappen?*
(Uitg. van 1766).

In *Hopman* ULRICH door J. VAN PAFFENRODE *Go-
rinchem* 1661.

*De vent lapt en 't daer in, gelijk in een sak, twee,
drie bier met eenen teug.
Fa, hij smet 'er je een paertje binnen en dat schier
met drooge lippen.
Al soetjes, sey ik soo, de kan komt de waerdin
toe, die most 'er niet me in slippen.*

Alsmede:

*Eer ick haer in 't gat kruypen wou, sat ick liever
voor een paertje versopen.
(Uyterse Fuffers, 1674-79).*

Een klinkklaar bewijs, dat een *paardje* is een muntstukje, en dat het niet is: *paertje*, n.l. een *paar kannetjes of maatjes bier*, vinden wij in de

Gewaande Wewenaer met het Bedroge Kermiskind,
een blijspel uit het laatst der 17^e eeuw

Een vrouw komt bij ARIEN KRAAN, een winkelier en koperslager, om kranen te koopen, zoekt eene groote kraan uit en vraagt: „*Hoe veel?*” waarop de winkelier antwoordt:

*Die dienden wel een Paartjen meer te gelden;
Je zult u niet beklagen, 't is een kromme kraan.*

De vrouw: *Daar is geld.*

Uit dit alles blijkt, dat een *peerdeke* of *paardje* was de naam eener munt van geringe waarde, en vervolgens die van eene hoeveelheid bier, welke men voor die geldswaarde kon bekomen.

Hetzelfde geldt ook van een *vaan* voor een kan bier. Ontelbare malen komt dat woord voor. KILIAAN vertaalt *vaan* door: „vier maatjes”; dr. E. VERWIJS zegt: *vaen, vaene, vaentje*, maat voor bier, waarschijnlijk van twee pint”.

P. H. VAN MOERKERKEN: „*Vaen* (eigenlijk) een munt, waarmee men een mengel (twee pintjes) bier betaalde, (vervolgens) de hoeveelheid bier zelf”.

Wij zullen uit de menigte een paar voorbeelden noemen:

*Hoe staet de Rekeningh? laet sien, een, twee, dry,
dats vier,*

*Een Vaantje voor 't licht, een Vaan voor 't huys
en noch een bier*

*Hij kon vier vaen so haest drincken asse de Meyt
kon tappen.*

(BREDERO, *Klucht van de Koe*, 1612).

En as daer een paer vaens kan is,

*Daer ken ick het me wel of sien voor een uur
drie of vier . . .*

En siet ick sel terwyl een vaentje laten tappen. . .

(Dez. *Spaansche Brabander*, 1617).

*Daer PLEUN daer is een vaen, se meugen jou'ien
kan lienen.*

(*List tot Welstandt*, Amst. 1660).

Wel hoeveel vaanen heeft die biervlieg wel gedronken?

(LUCAS ROTGANS, *Boerenkermis*, 1708).

Welke munt men een *vaantje* noemde, is geheel en al onzeker: er zijn verschillende soorten, waarop een krijgsman of een ridder met een vlaggetje aan een lans voorkomt. Prof. VAN DER CHIJS houdt er de Vlaamsche en Henegouwsche *rijdergrooten* voor (Zie *Taalgids* I, 1859, bl. 32). 1)

Maar keeren wij tot het *paardje* terug.

In de *Taalgids* I, 1859, bl. 31 lezen wij: „Op alle Noord-Hollandsche kaasmarkten korten de kooplieden aan de boeren bij de betaling, voor elken stapel, te Hoorn dertig en elders vijfentwintig centen, waarvoor de verkooper eenige verversching, als koffij, bier, wijn of sterken drank, kan eischen. Op de graanmarkt is dit mede gebruikelijk. Deze korting draagt den naam van *het paardje*, en is, volgens de overlevering, reeds sedert onheugelijken tijd in zwang. Zij moest strekken ten voordeele des kasteleins of des winkeliers, in wier huizen de betaling geschiedde, omdat de verkooper dikwijls uit eigen beweging geen vertering maakte. Deze korting wordt nimmer betwist, ook dan niet, als de koopman te zijnen huize betaalt. Maar wat beteekent nu de zonderlinge naam van *paardje*?” —

En nu komt de schrijver, Mr. J. PAN, tot dezelfde

1) Zie ook *Noord en Zuid* 1901. bl. 534.

slotsom: een *paardje* is een *peerdeken*, munt van anderhalven stuiver of twee blanken.

„Nu komt bij ons het vermoeden op”, zegt hij verder, „dat die biermaat (een mengsel of halve vaan) in oude tijden anderhalven stuiver kostte, en dus hare benaming van dit kleine geldstuk bekwam. Voor die korting heeft de boer van het bierdrinkend voorgeslacht, toen koffij en sterke-drink nog niet in zwang waren, eene maat bier genomen”.

De Redactie voegt hierbij deze merkwaardige aantekening uit den *Holl. Spectator* van VAN EFFEN bij zijn 91^e vertoog: „Hoewel ik niet van zins ben den *Spectator* door Aanteekeningen op te helderen, vinde ik hier echter een uitdrukking, die in alle Provinciën onzer Nederlanden, zelfs in verscheiden steden en daeraen palende Dorpen en Landstreken onverstaenbaer, ten minsten zeer dubbelzinnig zijn moet. Hij spreekt van een *paertjen te houden*, dat is, *een weddenschap te willen aengaen om een paertje*. Door dit paertje moet men geenszins verstaen, dat de Boer, die hier de weddenschap voorstelde, wedden wilde om een jong of klein Paerd, welk voorstel met de vasthoudendheid van Boeren, onder malkander, ongetwijfelt geen aengang kon vinden. Maer de Boer, die hier onderstelt word, spreekt, gelijk Boeren in Rhijnland gewoon zijn te spreken van een *kannetje Biers*, dat één Mingenelen of twee Pintjes, bij gevolg *een paar pintjes* houd, en wil derhalve een weddenschap aengaen, die Boeren begelden kunnen. Mijn geheugen zegt, dat in andere streken van Zuid-Holland de uitdrukking van een *paertje* in den genoemden zin

mede plaats heeft; maer in Amsterdam, en in meer andere steden, kan ik mij niet erinneren, dat zij mij is voorgekomen”.

Men ziet uit dit citaat, dat VAN EFFEN 1° het oude muntstuk niet meer kende, en 2° ook de bovenaangehaalde, echte Amsterdamsche kluchtspelen nooit had gezien of gelezen. 1) Dan zou hij ook geweten hebben, dat het „wedden om een paardje” reeds in 1648 voorkomt:

Fa ik wed, laat zien, om een paertje, dat Paris niet geoordeeld had dat ze mij tot zegsman stelde.

(M. GRAMSBERGEN, *Piramus en Thisbe* 1648)

De vierde munt is de „klimmer”.

Bij dat woord denkt ieder het eerst aan den gouden „clemmergulden” van Gelderland en zoo is het ook verklaard door OUDEMANS in zijn *Woordenboek op BREDERO*. Deze gulden heeft zijn naam van de twee klimmende leeuwen in het hertogelijk wapen op de tegenzijde. Met deze verklaring kunnen wij echter geen genoegen nemen om dezelfde reden, die wij bij de bespreking van den *rijder* ontwikkeld hebben: men stak zoo maar geen gouden geldstukken in appelen, toen niet en nu niet. Maar er is nog meer: de gouden munt wordt overal *gulden* genoemd, bijv. in 1496: „Gelreschen gulden geheeten mit twee clymmenden leeuwen” en „golden clymmer gulden”; in het *Thresoor* van 1580: „Gelderschen

1) De meening van VAN EFFEN, dat een *paardje* of *paertje* is een *paar pintjes*, wordt schijnbaar gesteund door de volgende plaats bij VAN BREUGHEL: *Daer sal ick u een pijntgen haelen voorwaar off wel een paer*; maar dan zou een *paardje* = een *vaan* zijn (zie boven), hetgeen weersproken wordt door den beschonken JAN in hetzelfde stuk: *ick meende een paertgen te drincken saen, juyst werdet een vaen.*

clemmergulden"; in het Plakkaat van 1586: „clemmer gul. xxxiiij st."; in de Plakkaten van 1606 en 1610: „Clemmergulden xxxix st.", resp. „ij gulden ij st.". Bij BREDERO staat alleen: „klimmer". Er moet ook een zilveren munt van dien naam geweest zijn, en de bewijzen zijn er.

In het *Middelnederlandsch Woordenboek* door Prof. VERDAM leest men deze plaats uit de Rechtsboeken van Harderwijk: „So wie den anderen vuer gerichte will doen bieden, die sal den bade (bode) geven van den bieden $1\frac{1}{2}$ *climner* ende van den panden 1 *climner*", en verder aldaar: „Men sal bueren vuer elken Vlemsgr. V blenken ende enen *climner vuer IIII blenken*".

In 1540 werd te Zwolle onder het „zilveren payement" opgenomen: „It. xx clymers = 1 Arnhemsche gulden = x stuivers", waaruit volgt één clymmer gelijk aan een halven stuiver (Zie *Navorscher* X. bl. 276). Ziedaar dus een zilveren klimmer van vier blanken of 24 duiten = 3 stuivers, in de onderstelling dat een „blenke" een *blank* a 6 duiten is. Veiliger mogen wij stellen: een klimmer = $\frac{4}{6}$ Vlaamsche groot, dat beter klopt met de Zwolsche evaluatie: een klimmer gelijk een groot.

Het kost ons weinig moeite de zilveren munt te vinden, die hier bedoeld is. „Klimmer" wijst natuurlijk op de twee klimmende leeuwen; dit ligt meer voor de hand, dan te denken aan een werkwoord „klimmen" = klinken (Zie *Woordenboek* van VERDAM.)

Door VAN DER CHIJS (*Gelderland* pl. X n°. 13) is afgebeeld en beschreven de dubbele groot van AARNOUD VAN GELDER, hebbende op de voorzijde *twee groote klimmende leeuwen* zonder wapenschild

en het omschrift: † ARNOLD : DUX : GELREN. Z. J V L'Z. COMES Z'. — op de keerzijde een kruis met N. R. S. A. en het omschrift: MONETA : NOVA GELRENSIS. Deze is dus de stuiver, in 1544 en 1566 verhoogd tot 9 duiten. De enkele groot en de halve groot vertoonen dezelfde figuren. Wegens de boven aangevoerde Zwolsche waardebepaling houden wij dus *den groot* (v. D. CHIJS, pl X. n°. 14) voor den eigenlijken *klimmer* van BREDERO 1); hij past dan ook in waarde het best bij de drie vorige en bij den volgende.

Eindelijk zijn wij genaderd tot den *vijfstatenstuiver*, die ons de minste moeite kost. Hiermede wordt bedoeld het stuk van 4 stuivers, het achtste-deel van den statendaalder van 32 stuivers. Deze vierstuiverspenning, geslagen in 1577 en 78, met het opschrift PACE ET JUSTITIA en thans zeer zeldzaam, werd in 1606 voor vijf stuivers gangbaar gesteld en is dus ontwijfelbaar het stuk van *vijf statenstuivers*. 2)

De vijf stukken geld, welke GEERTRUID'S ARENT met Sint-Niklaas kreeg, liepen dus in waarde niet veel uit elkander; zij waren: een platbek of Kleefsche stuiver, in tegenwoordige munt zooveel als 5 cent, een stooter of 12½ cent, een rijder of peerdeke, hoogstens 15 cent, een klimmer of 2½ cent en de laatste of grootste, een achtste statendaalder of 25 cent. (Wordt vervolgd.)

1) In het bekende *Thresoor*, uitg. 1580, vindt men deze munt afgebeeld, als bewijs, dat zij in dat jaar nog algemeen bekend was.

2) Zie omtrent dit stuk en één merkwaardig anachronisme van BREDERO een artikel van mijne hand in *Noord en Zuid* 1904, bl. 536—538.